

ЗА ОМОНИМИТЕ И ТЯХНАТА КЛАСИФИКАЦИЯ

Надка Николова

ШУ „Еп. Константин Преславски“

ABOUT THE HOMONYMS AND THEIR CLASSIFICATION

Nadka Nikolova

Konstantin Preslavski University of Shumen

Abstract. This paper is dedicated to the classification of homonyms. The focus of the interpretation is the homonymous relations between the unchangeable lexical units, which usually do not find the place in the classifications as complete homonyms. In the study, they are defined as lexical-grammatical full homonyms.

Keywords: Homonymy, full, partial, lexical-grammatical homonyms

0. В българската лингвистична литература омонимията е коментирана в различни аспекти – от чисто теоретични до най-прагматични. Класификацията на омонимите се подчинява на три главни признака: формално-граматично-системен; според произход и според структура. Последните два аспекта се отнасят – най-условно казано – към съдържателната страна на явлението. Те са проучени подробно и задълбочено и няма колебания или въпроси относно тяхното представяне. Дефинирането на омонимите според първия признак има по-тесен и по-широк аспект. Липсата на единство при представянето им в различни аналитични описания според него е обяснимо, тъй като степента на формализация може да се интерпретира различно.

Таксономичното отношение на човека към обкръжаващия го свят е израз на задълбочаване на познанията му за него. Ето защо класификацията на група явления, имащи достатъчен брой интегрални признаци, не е самоцел. Тя е начин за изчерпателно представяне на някакви явления с обща типологична характеристика, което разкрива спецификата им в дълбочина. Тя може да проследи доколко явлението потвърждава известни теоретични постановки или е белег за тяхната пълна или частична непригодност. Формалната класификация на омонимите е не само стремеж към стратификация и подреденост – тя има и педагогическа страна (при преподаването на университетската дисциплина Лексикология). Нещо повече: нееднородността в описанията се отразява и върху тълкуването им в речниците, от което следва да се обърне внимание и на лексикографската значимост на проблема, а оттук и на корпусното представяне на лексиката.

В почти всички описания на явлението омонимията се представя като фонетично тъждество на две и повече различни по значение думи, които невинаги са от една и съща лексикално-граматична категория (вж. Крумова-Цветкова и кол./Krumova-Tsvetkova i kol. 2013: 574; Зидарова/Zidarova 2009: 154; Радева/Radeva 2017: 153). В някои по-стари описания се говори само за „еднозвучие“ (Балкански/Balkanski 1979: 338). Приемаването на тази еднаквост в произношението води началото си от постановка на Ленинградската фонетична школа, според която, „което звучи еднакво, може да се изпише еднакво и обратното“ (Пак там). Тук ще се остави настрана въпросът за отношението между фонетичната и графичната страна на речта, която е условна и твърде различна в различните езици. В други източници тази зависимост се формулира като еднаквост на звуковия и буквения строеж на думите (напр. Пашов/Pashov 1978: 39, Бояджиев/Boyadzhiev 1986: 73), което също е следствие на тази постановка, като тя е съобразена и с азбучния тип записване на лексикалните единици. Най-обобщено тя се формулира като „съвпадение между материалните форми на различни лексеми“ (Вътов 1993:67).

Ограничено или почти нищо не се коментира какво в лексикален план съвпада точно. В едни от публикациите се твърди, че съвпадат думи в „основна речникова форма“ (Балкански/Balkanski 1979: 338). В други най-общо се говори за „лексикални единици... във форми, които нямат различия една от друга“ (Вътов/Vatov 1993: 67). В трети това не се обсъжда, но пак някъде от илюстрациите се вижда, че се приемат съвпадения между различни алолекси, т.е. между т.нар. „основна форма“ на едната дума и някаква друга форма от парадигмата на другата дума (напр. Пашов/Pashov 1978: 41). В колективния труд върху българската лексикология се уточнява, че това са две думи, от една и съща или различни лексикално-граматични категории (Крумова-Цветкова и кол./Krumova-Tsvetkova i kol. 2013: 574).

1. Въпросът какво в лексикален план съвпада точно, се оказва важен, тъй като практически той до голяма степен дефинира явлението омонимия. В по-тясното третиране на видовете омоними те се определят като пълни и частични, а в по-широкото към явлението се причисляват и лексикални единици от два лексико-граматични класа, междусистемни (от две формации на българския език или между нарицателни и собствени имена), както и такива, които съвпадат само графично или само в произносителен план. Така в посветената на омонимията литература омонимите се класифицират като

- същински и несъщински/относителни
- лексикални и лексикално-граматични
- пълни и непълни/частични.

1.1. За **същински омоними** се определят две лексикални единици, между които действително има тъждество в плана на изразяване. Така съвсем логично във външната група им остават омографите. Омофоните обаче също се отстраняват, въпреки че там тъждеството е налице. Някои автори се мотивират с „различния звуков състав“ (Георгиев, Русинов/Georgiev, Rusinov 1979: 98). В дефиницията на омонимите тогава следва да се уточни, че под тъждество в плана на изразяване трябва да се разбира пълно съвпадане

във фонемния и акцентния строеж, както и в графичното му означаване, защото при част от омофоните условието за тъждество в произношението е перфектно спазено. Следователно към **несъщинските омоними** се причисляват омофоните, омографите и омоформите. Ясно е, че първият класификационен признак за същинските и несъщинските омоними е отнесен към фонетичното и морфологичното равнище, което следва да бъде изтъквано категорично в дефиницията и да бъде поставян на първо място в класификационните схеми, визиращи омонимията. С други думи, същински са омонимите, съвпадащи напълно фонетично, графично и в парадигмите си; несъщински са всички останали.

1.2. Вторият класификационен признак се свързва с категориалните характеристики на омонимите. Принадлежността им към един и същ лексикално-граматичен клас (ЛПК) или към различни класове е изтъкван като основен критерий (вж. напр. Рихтер/Rihter, по Балкански/Balkanski 1979: 338). Съобразно него омонимите се делят на **лексикални** (ЛО) и **лексикално-граматични** (ЛГО) или още на **еднокатегориални** и **нееднокатегориални**. Това е разделение, по което различия в литературата не съществуват. Към ЛГО някои автори причисляват и случаите на тъждество между думи, образувани чрез споменатата граматична конверсия (напр. Бояджиев/Boyadzhiev 1986: 77; 2002: 116). Така за омоними се приемат например прилагателното в ср.р. *сладко*₁, наречието *сладко*₂ и съществителното *сладко*₃.

1.3. Третият класификационен критерий се определя от степента на съвпадение между парадигмите на двете думи омоними. Ако съвпадението е пълно, то те се определят като **пълни омоними** и съответно – ако засяга част/и от парадигмите на двете думи, то те се определят като **частични/непълни омоними**. Това принципно положение също е общоприето. Не е общоприето обаче друго. В литературата по темата пълните омоними се обясняват като лексеми от един и същ клас. Само на две места се упоменава, че пълни ЛГО може да има и сред неизменяемите части на речта (Георгиев, Русинов/Georgiev, Rusinov 1979: 98; Радева/Radeva 2017: 153). Така остава убеждението, че пълните омоними могат да се търсят само сред ЛО. Не остава нищо друго, освен да се приеме, че този трети критерий йерархично е подчинен на втория, според който те са ЛО/еднокатегориални и ЛГО/нееднокатегориални.

2. Този преглед оставя открити няколко момента.

2.1. Най-напред, в дефинирането на омонимията не се уточнява какво се разбира под тъждество на материалните форми. Дори когато се говори за фонетично тъждество, се отстраняват омофоните, при които разликата е само в графичното означаване на лексикалните единици, което е в противоречие с разбирането за фонетично тъждество. Тук освен това се оставя настрана фактът, че постулатът „което звучи еднакво, може да се напише еднакво, и обратното“ се тълкува едностранчиво – „може“ означава, че има възможност, но не е задължително и затова не винаги е спазено. В редица езици фонетичният принцип в правописа не е основен; така е и в българския правопис, в който господства морфематичният принцип. Би трябвало следователно да се зададе въпросът

дали схващането за омоними в българския език не е твърде ограничаващо, като въвн от омонимията се оставят дори омографите и омофоните, а за същински омоними се приемат само, казано нестандартно, омофоно-омографите. Този въпрос, колкото и маловажен да изглежда, следва да се реши най-малкото заради лексикографската практика. Може би още в дефинирането на омонимията трябва да се уточни, че тъждеството на материалната форма на две думи обхваща както фонетиката, така и графиката, но не непременно едновременно и двете. На това е обърнал внимание още през 1978 г. П. Пашов, който пише, че „при всекидневното боравене с писменото слово всяка дума е здраво свързана в съзнанието ни с графичната си форма, така че „еднакви по форма думи“ може да се разбира и като „думи, които се пишат еднакво“ (Пашов/Pashov 1978: 39). Тъждество във фонетичната и графичната форма присъства в дефинирането на омонимите от Т. Бояджиев: „еднакви по звуков или буквен състав, но различни и независими по значение“ думи (Бояджиев/Boyadzhiev 1986: 73; 2002: 113)¹. Така или иначе, планът на изразяване предоставя първия критерий за класификацията на омонимите, според който те се делят на същински и несъщински.

2.2. Следващите два критерия се търсят на граматично и на лексикално-граматично равнище. Принадлежността към един и същ ЛГК или към различни класове няма пряко отношение към дефиницията, тъй като не фигурира като ограничение в нея. От друга страна, те имплицитно се съдържат в нея в повечето публикации – тя съдържа фразата „тъждество на форми“. Някои автори обаче го намират за доста сериозен критерий и го поставят още в началото на описването му (напр. Балкански/Balkanski 1979: 338). Това е напълно оправдано.

2.3. Неоправдано обаче е отнасянето на третия критерий – степента на съвпадане на парадигмите – само към един от коментираните видове, т.е. ЛО. Най-естествено той може да се отнесе и към ЛГО. Предимството на това отнасяне е не само в стройността и логичността на класифицирането само по себе си, но и в тоталността при обхвата на явлениято омонимия. Опитът да се разшири обхватът на този трети критерий, като се постави в системни отношения с втория и първия, може да се представи в следната таблица.

Степен на съвпадение на парадигмите	Същински омоними	
	1. Един ЛГК	2. Два ЛГК
а. Пълно съвпадение	1.а. Лексикални пълни омоними	2.а. Лексикално-граматични пълни омоними
б. Непълно съвпадение	1.б. Лексикални непълни омоними	2.б. Лексикално-граматични непълни омоними

¹ Един бегъл преглед в английско-български речник например сочи, че за омоними се приемат омографи като *bow*₁ [bou] ‘лък’ и *bow*₂ [bau] ‘покланям се’.

По-различното тук се отнася до една ограничена като количество група омоними – пълните ЛГО (т. 2.а.), – която е представена главно от неизменяеми думи или думи, разполагащи само с по една алолекса: наречия, някои местоимения и съществителни, предлози, съюзи, частици – например:

A₁ (съюз), напр. *Не врат, а шия.*

A₂ (част.), напр. *А, къде остана химикалката ми?!*

или

Май₁ (същ.), напр. *Септември ще бъде май.*

Май₂ (част.), напр. *То май ще вали, да вземем чадър.*

или

Така₁ (наречие), напр. *Не мога да уча така, трябва ми тишина.*

Така₂ (част.), напр. *Така, така, чухме всичко, но не разбрахме нищо.*

Така₃ (съюз), напр. *Както не беше уж уморен, така си заспа на стола.*

или

Да₁ (част.), напр. – *Говорите ли български? – Да.*

Да₂ (част.), напр. *Тия дни ядеше какво да е.*

Да₃ (съюз), напр. *Тя не е способна да извърши престъпление.*

Да₄ (съкр. инф.), напр. *Да ще Господ!*

Както се вижда от примерите, а те могат да бъдат още много, не се оказва, че необходимо условие да бъдат омонимите пълни, е да са от един и същ ЛГК. По-скоро пълните ЛГО са неизучени и непознати както по обем, така и по вид.

Цитирана литература

- Балкански 1979:** Балкански, Т. За някои трудности при изучаване на омонимията (Към въпроса за класификацията на омонимите). – В: *Български език*, №4, 337–341. (Balkanski, T. Za nyakoi trudnosti pri izuchavane na omonimiyata (Kam vaprosa za klasifikatsiyata na omonimite). – V: *Balgarski ezik*, №4, 337–341.)
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство. (Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologia*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Анупис. (Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologia*. Sofia: Anubis.)
- Вътов 1993:** Вътов, В. *Основен курс по съвременен български език. Част II. Лексикология. Фразеология*. Велико Търново: УИ Св.св. Кирил и Методий. (Vatov, V. *Osnoven kurs po savremen en balgarski ezik. Chast II. Leksikologia. Frazologia*. VelikoTarnovo: UI Sv.sv. Kiril i Metodiy.)
- Георгиев, Русinov 1979:** Георгиев, Ст., Р. Русinov. *Учебник по лексикология на българския език*. София: Наука и изкуство. (Georgiev, St., R. Rusinov. *Uchebnik po leksikologia na balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст. (Zidarova, V. *Leksikologia na savremennia balgarski ezik*. Plovdiv: Kontekst, 2009.)
- Кримова-Цветкова, Л. и кол.: Кримова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божилова.** *Българска лексикология. Т. 1*. София: АИ Проф. М. Дринов. (Krumova-Tsvetkova, L. i kol.: Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva, S. Kolkovska, E. Pernishka, M. Bozhilova. *Balgarska leksikologia. T. 1*. Sofia: AI Prof. M. Drinov.)

- Пашов 1978:** Пашов, П. Омоними, омографи, омофони. – Във: *Въпроси на българската лексикология*. София: Народна просвета, 39–60. (Pashov, P. Omonimi, omografi, omofoni. – Vav: *Vaprosi na balgarskata leksikologia*. Sofia: Narodna prosveta, 39–60.)
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток-Запад. (Radeva, V. *Balgarska leksikologia i leksikografia*. Sofia: Iztok-Zapad.)
- Чолакова 1959:** Чолакова, Кр. Омоними в съвременния български книжовен език. – В: *Известия на Института за български език, VI*. София, 65–98. (Cholakova, Kr. Omonimi v savremennia balgarski knizhoven ezik. – V: *Izvestia na Instituta za balgarski ezik, VI*. Sofia, 65–98.)

Надка Николова
Шумен 9700
Ул. „Г. С. Раковски“ 98
Шуменски университет
„Еп. Константин Преславски“
Катедра по български език
nikolova55@gmail.com

Nadka Nikolova
Shumen 9700
98 G. S. Rakovski Str.
Konstantin Preslavski University of Shumen
Department of Bulgarian Language
nikolova55@gmail.com